

JOZEF EN DE VROUW VAN POTIFAR: Genesis 39

Het verhaal waarin Jozefs meesteres de jonge knappe slaaf probeert te verleiden spreekt tot de verbeelding van ieder die dit verhaal leest. Dat komt niet alleen door het verhaal zelf, maar ook door wat er aan de fantasie van de lezer van Genesis 39 over gelaten wordt. Wat er wèl staat, is in het kort het volgende.

Nadat Jozef, de lievelingszoon van vader Jakob, door zijn broers als slaaf verkocht is, komt hij in het huis van ene Potifar, een hoge beambte van Farao, de koning van Egypte. Hij wint het vertrouwen van zijn heer, zodat deze alles aan Jozef overlaat. Daarna probeert de vrouw van Potifar deze mooie jonge slaaf te verleiden, maar Jozef gaat niet in op haar avances. Als de vrouw tenslotte al te sterk aandringt, vlucht Jozef naar buiten, met achterlating van zijn kled. Dit kled wordt daarna door zijn meesteres als bewijsmateriaal gebruikt bij haar man om Jozef ten onrechte te beschuldigen van poging tot aanranding. Potifar werpt daarop Jozef in de gevangenis.

Omdat het bijbelverhaal zo beknopt beschreven is en allerlei ‘essentiële’ gegevens ontbreken, zijn er tal van onduidelijkheden. Dit heeft er toe geleid dat in de loop der eeuwen verschillende details zijn toegevoegd. De koran vermeldt bijvoorbeeld dat Jozefs kled *aan de achterkant* gescheurd was. Dit zou voor Potifar het bewijs geweest zijn dat zijn vrouw loog toen ze Jozef beschuldigde van poging tot aanranding. Als zij zich namelijk verweerd zou hebben tegen haar aanrander, zou ze Jozefs kled van voren gescheurd hebben. Blijkbaar heeft zij -volgens het verhaal in de koran- Jozef van achteren beet gepakt toen hij wegvluchtte. Het bijbelverhaal zelf geeft geen enkele suggestie over een scheur in Jozefs kled, noch van voren, noch van achteren.

Professor C. Houtman heeft recent een uitgebreid overzicht gegeven van alle literatuur die over dit verhaal verschenen is in de loop van de tijd. Naast joodse, christelijke en islamitische uitleg hebben ook kunstenaars zich door dit pikante verhaal laten inspireren. In zijn boek ‘Een wellustige en valse vrouw?’ stelt professor Houtman de uiteindelijke vraag of deze vrouw niet in aanmerking komt voor rehabilitatie. Tot een nieuwe kijk op het verhaal en een herbezinning op het gedrag van de meesteres van Jozef komt hij echter niet. Wel komt ook hij opnieuw tot een veroordeling van haar. Hij noemt deze vrouw herhaaldelijk een *nymfomane* met een *ziekelijke obsessie*. Als men de aanduiding *nymfomane* gebruikt, betekent het dat men haar een vrouw met een ziekelijk sterke geslachtsdrift noemt. Een *nymfomane* begeert elke willekeurige man. Maar zo was het bij deze vrouw beslist niet: Zij had maar één doel, namelijk het verleiden van Jozef en hem alleen. De meeste verklaarders van dit verhaal menen dat bij deze vrouw verliefdheid of alleen maar begeerte naar een knappe jonge man haar motief was. Voor haar verliefdheid of hartstocht zou reden geweest kunnen zijn, want waarschijnlijk was haar man een eunuch, een gecasteerde. Hoge ambtenaren in Egypte waren namelijk vaak castraten. Ook de aanduiding van zijn functie (in het Hebreeuws *saris*) zou hierop zinspelen, maar helemaal zeker is dit niet. Het zou wel kunnen betekenen dat zijn huwelijk kinderloos was.

Naast de vraag wat de vrouw bezielde om Jozef te verleiden, zijn er nog vele andere vragen die open blijven: Waarom zoekt Jozef het gevaar steeds op door met zijn meesteres samen te zijn? Waarom gaf Potifar Jozef voortdurend gelegenheid in huis te zijn met alleen zijn vrouw bij hem? Waarom heeft Potifar Jozef niet de doodstraf gegeven ?

Hartstocht wordt bij deze vrouw algemeen beschouwd als haar belangrijkste drijfveer. Maar mogelijk spelen heel andere motieven een rol. Alleen enkele joodse uitleggers hebben suggesties gedaan, die een andere kijk op het verhaal kunnen geven. Zij zien een tegenstelling tussen het verhaal in Genesis 39 en dat van Genesis 38, waar Tamar haar leven op het spel zet

en haar schoonvader verleidt. Tamars manipuleren wordt geprezen. Voor het gedrag van de vrouw van Potifar heeft men geen goed woord over, omdat ze als getrouwde vrouw een integere jongeman als Jozef wil verleiden. Bovendien brengt ze Jozefs leven in gevaar om haar eigen seksuele behoeften te bevredigen. Het verhaal van Juda en Tamar in Genesis 38 moet zeker verband houden met dit verhaal. Maar of dit verband uit een tegenstelling bestaat is zeer de vraag. Zou er niet veeleer sprake zijn van sterke overeenkomst? Tamar, de vrouw uit Genesis 38, wil zwanger worden. Zou ook deze vrouw niet dezelfde wens kunnen hebben? Zoals Tamar niet uit is op bevrediging van haar seksuele behoeften, behoeft ook de vrouw van Potifar dat niet te zijn. Waarom zou ook haar motief niet geweest kunnen zijn: zwangerschap. Als haar man onvruchtbaar was, wat mogelijk het geval was, wat is er logischer dan een donor inschakelen. Een donor die na het vervullen van zijn taak eventueel afgedankt kan worden. Met deze uitleg zijn niet alle vragen opgelost, maar aan de hand van enkele citaten uit het verhaal wil ik trachten ook daarover meer duidelijkheid te verschaffen.

In Genesis 39 vers 6 staat: *En hij (Potifar) liet al het zijne aan Jozef over, en met hem naast zich, bemoeide hij zich enkel met het brood dat hij at.* Er staat hier dat Potifar zich alleen met zijn eten bemoeide. De huishouding, de financiën, enzovoort liet hij aan Jozef over: al het zijne. Dus met inbegrip van zijn vrouw? In vers 9 blijkt dat Jozef het anders opgevat heeft. Hij zegt daar tegen zijn meesteres: *Hij heeft mij niets onthouden dan u.* Maar ook al heeft Jozef dit zo opgevat, en ook wij geneigd zijn dit zo op te vatten, de schrijver geeft het weer dat Potifar zich uitsluitend bekommerde om zijn voedsel.

In vers 6 staat verder: *Jozef nu was schoon van gestalte en schoon van uiterlijk.* Direct hierop volgt: *Hierna sloeg de vrouw van zijn heer haar ogen op Jozef, en zij zeide: Kom bij mij liggen.* Meestal wordt dit als bewijs gezien voor de hartstocht van deze vrouw. Het past evenzeer bij bovengenoemde verklaring van “donorinseminatie”. Voor deze daad was het vanzelfsprekend dat men een jonge man wilde, schoon van gestalte en uiterlijk.

Daarna geeft Potifar zijn vrouw en Jozef steeds de gelegenheid samen te zijn, zonder aanwezigheid van anderen. In vers 10 staat: *Zij sprak dag aan dag tot Jozef, maar hij voldeed niet aan haar wens bij haar te gaan liggen en omgang met haar te hebben.* In vers 11 komt dan de climax: *Op zekere dag kwam hij het huis binnen om zijn werk te verrichten.* Intrigerend is het woord “werk”. Joodse verklaarders menen dat bedoeld kan zijn: gemeenschap met de vrouw hebben. Dit is inderdaad de voor de hand liggende verklaring. Jozef was niet van steen en op dit moment is hij geneigd in te gaan op haar verzoek. Zijn “werk” is het verwekken van een kind ten behoeve van een kinderloos echtpaar. Maar op het moment dat Jozef dreigt te bezwijken voor de avances van de vrouw, bedenkt hij zich en rukt zich los. Als reden voor deze ultieme weigering wordt meestal aangevoerd dat Jozef te integer was om te vallen voor de verleiding. Een andere uitleg is dat hij opeens het beeld van zijn vader voor ogen kreeg. Een vromere uitleg is dat hij zich herinnerde wat in de wet geschreven stond, namelijk dat men geen seksueel contact mocht hebben met de vrouw van zijn naaste. Al deze verklaringen kunnen een element van waarheid bevatten, maar daarnaast lijkt het dat Jozef van nature niet veel interesse voor vrouwen had. Op het moment dat de vrouw hem bij zijn kled pakte, verdwijnt zijn begeerte voor haar en vlucht hij naar buiten. Dat Jozef een “moeizame” relatie met vrouwen had moge blijken uit het begin van zijn huwelijk. In Genesis 41 vers 45 wordt de huwelijksluiting beschreven tussen Jozef en een Egyptische schoonheid. In plaats van in te gaan tot zijn vrouw, wat de normale manier van uitdrukken is in Genesis als een man een vrouw huwt, gaat Jozef uit naar het land. Ook hier gaat Jozef niet in tot de vrouw, maar uit, naar buiten.

Volgens mij is de plotselinge omkeer van toegeven naar afwijzing veroorzaakt doordat de vrouw Jozefs kled van hem aftrok. Door een kled wás Jozef iemand. Zijn vader had hem een koningsmantel gegeven. En toen de broers die van hem aftrokken begon de meest ellendige periode van zijn leven: In een put gegooid worden en als slaaf te worden verkocht.

Hierna is Jozefs meesteres diep gekwetst door Jozefs afwijzing, en haar “liefde” slaat om in haat. Tegenover haar omgeving is zij de onschuld zelve. Maar nu komt nog een intrigerend gedeelte. Hoe reageert Potifar? In vers 19 – 20 staat: Zodra zijn heer de woorden hoorde, die zijn vrouw tot hem sprak: zo en zo heeft uw slaaf mij gedaan, ontbrandde zijn toorn. En Jozefs heer greep hem en wierp hem in de gevangenis, de plaats waar de gevangenen van de koning gevangen zaten. Potifar werd boos, maar er wordt niet vermeld op wie hij boos werd. Op Jozef? Blijkbaar niet, want er staat letterlijk: Jozefs heer nam hem (en niet “greep”) en bracht (en niet “wierp”) hem in de gevangenis. En die gevangenis is de elite-gevangenis, namelijk de plaats waar hoge ambtenaren in hechtenis gehouden worden. Potifar was dus wel boos, maar niet op Jozef. Mogelijk was hij boos op zijn vrouw, maar ook op zichzelf. Hun beider plan is door de integriteit van deze jonge slaaf in duigen gevallen. De conclusie hieruit moet zijn dat hij wist dat zijn vrouw gelogen had. Hoe kon hij dat weten? Hoe kon Potifar dan de waarheid weten? De enige goede verklaring is dat Potifar en zijn vrouw samen het plan bedacht hebben. Potifar heeft zelf ingestemd met de donorinseminatie van zijn vrouw. Deze verklaring geeft ook de oplossing voor alle andere onduidelijkheden in het verhaal: Bewust bemoeide Potifar zich uitsluitend met zijn eten, en hij liet al het zijne, dus ook zijn vrouw, aan Jozef over. Potifar gaf het paar elke dag gelegenheid samen te zijn. Na het mislukken van hun plan kon Potifar zich de gekwetstheid van zijn vrouw voor stellen, maar hij wilde de onschuldige Jozef niet het slachtoffer laten worden. Boos was hij, maar niet zozeer op een persoon maar over het mislukken van hun mooie plan.

Kinderloosheid was in de oudheid een groot verdriet, en op alle mogelijke manieren poogde men hier een oplossing voor te vinden. Bekende voorbeelden zijn de verhalen over Abraham en Sara, Jakob en zijn vrouwen, Tamar en Juda, de ouders van Simson, Ruth en Boaz en Hanna, de moeder van Samuël. Zo moet het ook bij dit echtpaar een groot gemis geweest zijn dat ze geen kinderen hadden. Kunstmatige inseminatie was er nog niet. Maar donorinseminatie en draagmoederschap bestond al wel. In Israël bestond het zogenaamde zwagerhuwelijk waarbij een broer van een overleden man bij zijn schoonzuster een kind moest verwekken ten behoeve van zijn overleden broer. Ook een tweede vrouw nemen als de eerste vrouw onvruchtbaar was, was een normale zaak. Zo kan men, als men het verhaal in Genesis 39 nauwgezet leest, nauwelijks tot een andere conclusie komen dat ook hier sprake is van onvruchtbaarheid waarvoor de echtelieden op een inventieve manier proberen een oplossing voor te vinden. De naamloze vrouw in dit verhaal was dus geen nymfomane en zelfs geen verleidster pur sang. Rehabilitatie van haar is zeker op zijn plaats.

Lukas de Groot, September 2025